

MICHAIL
ŠIŠKIN

Taika ar karas

Esė rinktinė

MICHAIL
ŠIŠKIN

Taika ar karas

Iš vokiečių kalbos vertė
Giedrė Sodeikienė

VILNIUS, 2023

Versta iš:
Frieden oder Krieg / Peace or war
by Mikhail Shishkin

Bibliografinė informacija
pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų
informacinės sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*

© Mikhail Shishkin, 2022
© Vertimas į lietuvių kalbą, Giedrė Sodeikienė, 2023
© Viršelis, Algimanta Sirvydaitė, 2023
© Leidykla VAGA, 2023
ISBN 978-5-415-02683-8

Pratarmė lietuviškajam leidimui

Skaudu būti rusu. Skelbta, kad Putino „specialiosios operacijos“ Ukrainoje tikslas yra išgelbėti rusus, rusų kultūrą ir rusų kalbą nuo ukrainiečių fašistų. Daugiausia buvo sunaikinti rusakalbiai miestai su visais gyventojais Ukrainos rytuose. Karo nusikaltimai įvykdyti ne tik prieš žmones, bet ir prieš mano kalbą. Puškino ir Tolstojaus, Cvetajevo ir Brodskio kalba virto karo nusikaltėlių ir žudikų kalba. Rusija artimiausioje ateityje bus siejama ne su rusų muzika ir literatūra, o su bombomis, krintančiomis ant vaikų, su siaubingais vaizdais iš Bučos.

Režimas nusikalto dar ir tuo, kad gėda tenka visai šaliai. Siaubingi nusikaltimai įvykdyti mano tautos, mano šalies, mano vardu. Tačiau yra ir kita Rusija. Ši Rusija jaučia skausmą ir kančią. Mano Rusijos, mano tautos vardu noriu paprašyti ukrainiečių atleidimo. Nors ir žinau, kad už tai, kas ten įvyko, neįmanoma atleisti.

Mano tėvas aštuoniolikos išėjo į frontą, kad atkeršytų vokiečiams už nužudytą brolių. Po karo jis visą gyvenimą nekentė vokiečių ir visko, kas vokiška. Mėgindavau jį paprotinti: „Tėti, bet juk yra didžioji vokiečių literatūra! Vokiečių kalba graži!“ Mano žodžiai jo nepasiekdavo. Ką aš pasakysiu po karo ukrai-

niečiams, kurių namus subombardavo ir išplėšė rusų kareiviai, kurių šeimos narius nužudė rusų kareiviai? Kad rusų literatūra nuostabi? Ir kad rusų kalba tokia graži?

Kai prasideda karas, kultūra nublanksta. Didžioji vokiečių literatūra nesustabdė Aušvico, didžioji rusų literatūra neužkirto kelio gulagui. Mano knygos, kitų rusų rašytojų knygos, pasirodžiusios per pastaruosius dvidešimt metų, nesustabdė šios tragedijos.

Ką gali padaryti rašytojas? Jis daro, ką gali, – stengiasi, kad jį suprastų. Reikia sakyti aiškius žodžius. Tylėti reiškia palaikyti agresorių, palaikyti karą. XIX amžiuje lenkai kovojo su rusiškuoju carizmu „už jūsų ir mūsų laisvę“. Dabar už jūsų ir mūsų laisvę kovoja ukrainiečiai. Jie gina ne tik savo žmogiškąjį orumą, bet ir visos žmonijos orumą. Ukraina gina būtent mūsų laisvę ir mūsų orumą. Privalome jai padėti viskuo, kuo galime.

Mano mama ukrainietė, tėvas – rusas. Ką gi, džiaugiuosi, kad jie jau mirę ir jiems netenka išgyventi šios mūsų tautų tragedijos.

Šis karas prasidėjo ne dabar, o 2014-aisiais. Vakarų pasaulis nenorėjo to suprasti ir elgėsi taip, tarsi viskas būtų ne taip jau blogai. Per visus tuos praėjusius metus savo kalbomis ir tekstais bandžiau žmonėms paaiškinti, kas yra tas Putinas. Nepavyko. Dabar Putinas pats jiems paaiškino.

Rusija iki šiol Vakarams nesuprantama ir svetima. Šioje knygoje siekiu atskleisti Vakarų skaitytojams savo šalį. Aš rodau Rusiją, jos praeitį, dabartį ir ateitį. Kartu tai mano meilės pripažinimas savo šaliai, kurios gamta tokia graži, o kultūra nuostabi, bet mano šalis nuolat virsta pabaisa, suėdančia svetimus ir savus vaikus.

Ši knyga išėjo 2019 m. 2022 m. vasario 24-oji visiškai pakeitė pasaulį, bet paaiškėjo, kad mano knyga anaip tol nepaseno. Prie-

šingai, ji kiekvieną dieną vis aktualesnė. Paskutiniuose dviejuose skyriuose („Futur I“ ir „Futur II“, knygą parašiau vokiškai, o vokiečių kalboje yra dvi būsimąjo laiko formos) kalbėjau apie ateitį, laukiančią Rusijos ir pasaulio. Mes jau esame toje ateityje.

Šios „specialiosios operacijos“ tikslas – sunaikinti demokratinę Ukrainą. Šios „specialiosios operacijos“ rezultatas bus Putino Rusijos sunaikinimas. O kas paskui?

Jau sužlugo du mėginimai sukurti Rusijoje demokratinę visuomeninę santvarką. Pirmoji, 1917-ųjų, Rusijos demokratija gyvavo vos keletą mėnesių. Antroji, 1990-ųjų, šiaip ne taip išsilaikė keletą metų. Kiekvieną kartą, kai mano šalis pabando sukurti demokratinę visuomenę, įvesti rinkimus, įsteigti parlamentą ir respubliką, ji vėl atsiduria totalitarinėje imperijoje. Rusijos istorija nuolat ima ryti savo uodegą.

Diktatūra ir diktatorius užaugina vergus. Ar vergų visuomenė – diktatorių? Višta ir kiaušinis. Kaip nutraukti šitą velnio ratą? Kur yra ta Rusijos nauja pradžia?

Diktatoriškoji Vokietija nutraukė diktatūros ir vergų mentaliteto ratą, – kodėl jo neįveikė Rusija? Vokiečiai puikiai išmoko temą „praities įveika“ ir „kaltės įsisąmoninimas“, tad galėjo sukurti demokratiškai orientuotą visuomenę. Tačiau nacijos atgimimas įvyko patyrus totalų pralaimėjimą kare. Ir Rusijai reikia šitos nulinės valandos. Be atgailos ir nacionalinės kaltės pripažinimo Rusijoje negalima nauja pradžia.

Rusijoje nebuvo destalinizacijos, komunistų partijai nebuvo surengtas Niurnbergo procesas. Dabar Rusijos likimą nulems deputinizacija. „Nieko nežinantiems“ Vokietijos gyventojams 1945-aisiais parodė koncentracijos lagerius, lygiai taip ir „nieko nežinantiems“ rusams privalu parodyti sugriautus Ukrainos miestus ir vaikų lavonus. Mes, rusai, privalome atvirai ir drąsiai

pripažinti savo kaltę ir prašyti atleidimo. Šį kelią turės nueiti visi rusai. Bet ar rusai priklausys Kijeve, Charkive, Mariupolyje? Visose šalyse, kur žlėgėję rusų tankai: Budapešte, Prahoje, Taline, Vilniuje, Rygoje, Grozne?

Vokiečiai 1945-aisiais bandė teisintis: taip, sutinkame, Hitleris buvo žiaurus nusikaltėlis ir piktadarys, bet mes, vokiečių liaudis, to nežinojome, mes buvome tokios pat Hitlerio aukos, kaip ir kiti. Deputinizacija žlugs tą akimirką, kai rusai pasitelks į pagalbą tokius argumentus: Putino nusikalstama gauja laikė liaudį įkaitais, taip, Putinas pradėjo nusikalstamą karą prieš Ukrainą, bet mes, paprasti rusai, nieko nežinojome, mes manėme, kad Ukraina šitaip vaduojama iš fašistų, mes tokios pat Putino aukos, kaip ir kiti. Tai bus naujo Putino pradžia.

Nei NATO, nei ukrainiečiai negali už rusus atlikti deputinizacijos. Išlaisvinti mūsų šalį privalo patys Rusijos gyventojai. Ar mano tauta pajėgi susidoroti su šiuo uždaviniu? Ar realu, kad nuo Maskvos nepriklausomomis pasiskelbusiose teritorijose susikurs demokratinės teisinės valstybės? Rusijos imperijos griūties procesas tęsis. Jugoslavijos pavyzdys parodė, kaip greitai daugiatautėje valstybėje gali prasidėti itin nuožmūs karai ir etniniai valymai. Jei smurtas didės, mano šalis atkris keletą šimtmečių į praeitį. Vakarams tai reikš naują milžinišką pabėgėlių bangą. Mūsų laukia netolimas sumaištis laikotarpis šalyje, kurioje demokratijos idėjos plačiųjų masių akyse buvo diskredituotos, todėl gyventojai savo viltis sieja su stipria valdančiąja ranka. Stipri ranka neabejotinai atsiras, be to, ir Vakarai supratingai pritaris naujai „tvarkos diktatūrai“. Niekas nenori sukriusios ateities šalyje, prikaupusioje kalnus surūdijusių raketų su branduoliniu užtaisu.

Esu giliai įsitikinęs, kad turi įvykti nacionalinis kaltės pripažinimas. Be totalios deputinizacijos Rusija neturės ateities.

Rusija neturi kito kelio, tik ilgą, skausmingą atgimimą. Visos tos sankcijos, skurdas, atstumtųjų likimas šiame kelyje bus toli gražu ne blogiausia. Bus daug baisiau, jei rusiškasis žmogus nepatirs vidinio atgimimo. Putinas yra simptomas, ne liga.

Rusų kultūros kūrėjams dabar tenka misija parodyti pasauliui, kad yra ir kita Rusija. Ne visi rusai palaiko šį karą. Jis nėra ukrainiečių ir rusų karas. Tai karas tarp žmonių, kalbančių tiek ukrainietiška, tiek rusiška, ir nežmonių, kalbančių melo kalba ir pasiryžusių vykdyti nusikalstamus įsakymus. Šitame kare nėra tautybių – tik žmonės ir nežmonės. Nežmonės neturi tautybės, tai nusikalstamo režimo vergai. Žmonės Rusijoje eina į gatves protestuoti prieš karą, o nežmonės juos muša ir suima.

Putino nusikaltimas tas, kad jis apnuodijo žmones. Putino nebeliks, o skausmas ir neapykanta turbūt dar ilgai tūnos sienoje. Įveikti šią traumą privalės padėti literatūra, menas ir kultūra. Diena, kai diktatorius užbaigia savo varganą, niekingą gyvenimą, nėra kultūros pabaiga, – taip buvo visada, taip bus ir po Putino. Nebereikės knygų apie Putiną nei tokių, kurios pateisina karą. Karo – to, kad žmonės įsako tautai žudyti kitas tautas, – neįmanoma pateisinti. Tikra literatūra priešinasi karui. Tikra literatūra pasakoja apie tai, kad žmogui reikia meilės, o ne neapykantos.

Vienas skaitytojas man parašė: „Jūsų knyga padėjo manajai Rusijos meilei nenuskęsti ukrainiečių kraujyje.“ Vis dėlto Rusijos armijai užpuolus Ukrainą buvo išlieta labai daug kraujo, tad ar bepadės knyga apie meilę Rusijai neprigerti tame kraujyje?

Visada, kai baigiasi karas, atsiranda antikarinė literatūra. Prisiminkime Hemingway'ų ar Remarque'ą. Neabejoju, kad jaunieji rašytojai nagrinės šio karo patirtį. Rusai ir ukrainiečiai rašys tekstus, bet tai bus skirtingos knygos. Visi jie rašys apie netekties skausmą, mirtį, širdgėlą, bet ukrainiečių literatūroje rasis

knygų apie laisvos nacijos užgimimą, didvyrišką pasipriešinimą blogiui, kovą už žmogaus orumą, o rusai gvildens kitą – nacionalinės kaltės pripažinimo už įvykdytus nusikaltimus temą.

Neapykanta yra liga, kultūra yra vaistas.

„JUK ČIA VOKIEČIAI! FAŠISTAI!“

Mano pirmieji prisiminimai apie vokiečius susiję su antausiu. Gal todėl vaiko atmintis išsaugojo šį epizodą. Buvau ketverių. Tėvai nusipirko pirmąjį televizorių. Rodė visokius dokumentinius kadrus. Karas. Nacių paradas. Darniomis gretomis žygiuoja vokiečių SS būriai. „Kaip gražu!“ – susižavėjęs pasako mano vyresnysis brolis ir kaipmat gauna nuo tėvo per ausį. „Kaip gali taip kalbėti! – pasipiktinęs sušunka jis. – Juk čia vokiečiai! Fašistai!“

Tėvas karo metais tarnavo jūrininku povandeniniame laive Baltijos jūroje. Aštuoniolikos savanoriu išėjo į karą atkeršyti už savo vyresnįjį brolių. Kai buvau mažas, gyvenome garsiojoje Maskvos Arbato gatvėje, namo pusrūsyje, o virš mano lovelės kabojo tėvo „Ščiukos“ nuotrauka (ШУКА, arba Ш-310, buvo Antrajame pasauliniame kare naudotas rusų povandeninis laivas). Vaikystėje nežmoniškai didžiavausi, kad mano tėvas turėjo povandeninį laivą. Vis nusipiešdavau

jį pagal fotografiją sąsiuvinyje ir užrašydavau ant borto numerį III-310. Kasmet gegužės 9-ąją, Pergalės dieną, tėvas išsitraukdavo iš spintos savo jūreivišką uniformą, kurią nuolat reikėdavo paplatinti, nes jis storėjo, ir įsisėgdavo visus ordinus. Man buvo labai svarbu didžiuotis savo tėvu. Buvo karas, ir tėtis jį laimėjo!

Tik gerokai vėliau sužinojau, kad tėvas 1944–1945 metais dalyvavo paskandinant vokiečių laivus, kurie iš Rygos ir Talino evakavo pabėgėlius. Šimtai, gal net tūkstančiai žmonių žuvo Baltijos vandenyse – tėvas už tai gavo ordinus. Seniai nebejaučiu jokio pasididžiavimo, bet ir smerkti jo nenoriu. Buvo karas.

Po karo jis gėrė. Kaip ir visi jo draugai iš povandeninių laivų flotilės. Turbūt negalėjo kitaip. Juk tada, kai daug mėnesių tarnavo atviroje jūroje kamuojamas nuolatinės baimės, kad nuskęs metaliniame karste, buvo dar vaikas. Tokių dalykų neįmanoma užmiršti.

Gorbačiovo laikais, stojus bado metams, tėvas kaip karo veteranas gaudavo maisto paketus, kai kada ir šalpos iš Vokietijos. Priimdavo ją kaip asmeninį pažeminimą. Per visą gyvenimą jis su draugais jautėsi nugalėtojai, o dabar tenka valgyti trupinius nuo nugalėto priešų stalo. Kai pirmą kartą parsinešė maisto produktų rinkinį, pasigėręs ėmė šaukti: „Juk mes laimėjome!“ Paskui nutilęs pravirko, galop, kreipdamasis į mane, dievaižin dėl ko paklausė: „Pasakyk, mes laimėjome karą ar pralaimėjome?“

Gyvenimo pabaigoje žudė save degtine. Visi jo povandeninio laivo draugai seniai buvo mirtinai nusigėrę, tik jis dar buvo gyvas. Turbūt tėvas skubėjo susitikti su kovų bičiuliais.

Apvilktas savo jūreiviška uniforma, buvo sudegintas Maskvos krematoriume.

Vaikystėje nuolat žaisdavome karą. Priešai buvo vokiečiai, kaip ir visuose filmuose, kuriuos mums rodė.

Mokykloje moksleivius skirstydavo į dvi užsienio kalbų grupes. Visi norėjo mokytis anglų, niekas nenorėjo vokiečių. Mokytojai gąsdindavo: „Su blogais pažymiais eisi į vokiečių grupę!“ Mano pažymiai buvo geri, bet, nelaimė, mama buvo mūsų mokyklos direktorė. Ji pasakė: „Miša, žinau, kad esi vertas anglų grupės, bet turėsi mokytis vokiečių. Kad tėvai man neprikaišiotų, jog aš tave įkišau!“ Taip buvau paaukotas mokyklos direktorės reputacijai ir privalėjau mokytis vokiečių kalbos.

Mano nuomonė pasikeitė, kai baigiamojoje klasėje perskaičiau Maxo Frischo *Tarkime*, *mano vardas Gantenbeinas* (*Mein Name sei Ganteinbein*) rusišką vertimą. Buvau pritrenktas, nes pas mus draudė beveik viską, kas svarbu XX a. literatūros raidai. Nespausdino net Nabokovo nei Joyce'o. Sulig Maxu Frischu į mane kaip per piltuvėlį sutekėjo Vakarų prozos technikos naujovės. Vėliau, gavęs originalo kalba, su žodynu perskaičiau *Štilerį*. Taip užgimė mano meilė vokiečių kalbai, neišblėsusi nė po šiai dienai. Beje, gerokai vėliau nusivyliau Maxu Frischu, bet tai neturi nieko bendro su kalba.

„MELO PARADOKSAS“

Kartais man atrodo, kad viskas per kalbą.

Kirtusios Rusijos sieną, kai kurios sąvokos tarsi virsta dėžėmis su klaidinga žyma. Baugulį keliančiu būdu žodžio turinys paslaptinai pakeičiamas arba tiesiog pavagiamas. Geriausios, gražiausios sąvokos rusiškame peizaže praranda savo prasmę.

Jaunystėje viskas atrodė labai paprasta ir aišku: mūsų šalį užgrobė gauja komunistų, tad kai partija bus išvaikyta, sienos atsidarys ir mes sugrįšime į pasaulio tautų šeimą, gyvenančią pagal laisvės bei demokratijos įstatymus ir gerbiančią individo teises. Kaip pasaka skambėjo žodžiai *parlamentas*, *respublika*, *konstitucija*, *rinkimai*. Mes buvome labai naivūs. Kažkaip nepagalvojome, kad tų žodžių jau būta, – 1936 metų Stalino konstitucija buvo „pati demokratiškiausia konstitucija pasaulyje“. Mes jau gyvenome su tais didingais žodžiais, kurių mirgėte mirgėjo kiekviename laikraštyje. Ir privalėdavome reguliariai eiti į rinkimus.

Užmiršome, kad tie gražieji žodžiai, iš Vakarų per sieną įsiskverbę į mūsų visuomenę, yra praradę savo pirmąją reikšmę, kad čia jais įvardijama bet kas, tik ne tai, ką jie iš tikro reiškia.

Pagrindinis įstatymas mums garantavo visokiausias teises; juodu ant balto buvo parašyta: „Visuotinė, lygi ir tiesioginė rinkimų teisė slaptu balsavimu.“ – „Žodžio laisvė, spaudos laisvė, mitingų ir susirinkimų laisvė, mitingų ir demonstracijų laisvė.“ – „TSRS piliečiams garantuojamas asmens neliečiamumas. Niekas negali būti suimtas kitaip nei tik teismo arba prokuratūros leidimu.“ – „Įstatymas saugo piliečių būsto ir korespondencijos neliečiamumą.“

Šios nuostabios konstitucijos teksto autorius yra Nikolajus Bucharinas. Praėjus trims mėnesiams po Pagrindinio įstatymo priėmimo, 1937-ųjų kovą, jo autorius buvo suimtas apkaltinus šnipinėjimu ir rengus sąmokslą prieš Staliną. Savo paskutiniame laiške Bucharinas maldavo Staliną ne sušaudyti jį, o suleisti mirtiną dozę morfijaus. Užuoat suteikęs jam šią malonę, NKVD vadovas Nikolajus Ježovas, asmeniškai prižiūrėjęs mirties baismės įvykdymą, įsakė nuteistajam Bucharinui žiūrėti, kaip jis pats sušaudo kitus kalinius.

Bucharinas buvo tris kartus vedęs. Pirmoji žmona Nadežda Lukina buvo suimta 1938 m. gegužės 1 d., o 1940 m. kovo 9 d. sušaudyta. Antroji žmona Esfira Gurvič su dukra Svetlana daug metų praleido gulage. Trečioji žmona Ana Larina irgi įkalinta. Sūnus Jurijus augo našlaičių namuose nežinodamas, kas jo tėvai.

Žodžiai paliko savo autorių. Tarsi būtų prieš mus susimokę.

Paprastos, įprastos sąvokos Rusijoje suprantamos visai kitaip. Kalbos apie rinkos ekonomiką arba privačią nuosavybę vakariečiams skamba patraukliai ir pažįstamai, bet jos sudaro klaidingą įspūdį. Rusijoje nėra nei neatimamos privačios nuosavybės, nei vakarietišškai suprantamos rinkos ekonomikos. Arba, pavyzdžiui, valstybė. Civilizuotame pasaulyje seniai savaime suprantama, kad valstybė yra instrumentas savo piliečių interesams apginti ir neturi jokių savo pačios interesų. Valdžia formuojama nuo apačios, o aukštyn deleguojami tik tie valdžios įgaliojimai, kurių negalima įgyvendinti žemutiniame lygmenyje. Kiekvienas pilietis su motinos pienu įgyja žinojimą, kad valstybės valdžią sudaro įstatymų leidžiamoji, vykdomoji ir teismų valdžia.

Rusijoje valstybė suprantama visai kitaip: tai valdžia ir teritorija. Abi yra šventos. Vakaruose pilietis yra valstybės bendrasavininkis, o Rusijoje jis – valstybės baudžiauninkas nepriklausomai nuo to, kokią iškabą valstybė pasikabina ant savo vartų.

Kas galėjo TSRS pagalvoti, kad nors komunistų partijos nebeliks, naujojoje Rusijoje visi tie gražieji žodžiai, kaip *demokratija*, *parlamentas* ir *konstitucija*, taps viso labo lazda, naudojama nesibaigiančioje kovoje už valdžią ir pinigus?

Antai žodis „demokratija“. Europoje ji laikoma asmens laisvių, žmogaus teisių garantu. Daugumai rusų ši sąvoka reiškia dešimtojo dešimtmečio chaosą. Rusijoje niekas nenori sugrįžti į „laukinius devyniasdešimtuosius“.

Rusijoje ir Vakaruose į tuos pačius žodžius reaguojama labai skirtingai. Pavyzdžiui, Vakaruose šypseną sukelia garsumo posakis: Tarybų Sąjungos griūtis yra „didžiausia XX a.

geopolitinė katastrofa“ (Vladimiras Putinas, 2005 m. balandis). JAV ir Vakarų Europoje Tarybų Sąjungos baigtis vertinama kaip laisvės ir demokratijos pergalė, o daugumai rusų tai buvo baisi žmogiškoji ir socialinė katastrofa. Putinas įvardijo tai, ką jautė dauguma rusų.

Turbūt didžiausias Vakarų ir Rusijos nesusikalbėjimas kyla iš to, kad demokratinės sąvokos Rusijoje tėra tušti žodžiai, nesukeliantys jokie poveikio; Vakaruose vyriausybės vertinamos pagal sąvokas, o Rusijoje sąvokos – tik fasadas, ir kiekvienas žmogus žino, kad už to fasado atsiveria tik tuštuma. Rusijos valstybė gali skelbti „įstatymus“, „konstituciją“, „žmogaus teises“ ir dar dievaižin kokias „laisves“. Rusija gyvena ir tebegyvena pagal vieną įstatymą – pagal neribotos Kremliaus valdžios nuožiūrą. Todėl valdantieji mano šali negali suprasti, kodėl, pavyzdžiui, Anglija neišduoda Rusijai čečėnų separatistų. Pagal jų pasaulio suvokimą, pakaktų vieno Britanijos premjero skambučio atitinkamam teisėjui, ir reikalas būtų sutvarkytas.

Rusijos pasaulyje skambūs žodžiai atlieka kitą vaidmenį. Jie pasitelkiami kaip priedanga. Tai, kas pašaliečiui galbūt atrodys melas, patiems rusų kalbos vartotojams tik padės susišnekėti. Tai ne paradoksas, o rusiškoji žodžių realybė.

„Kryme Rusijos karių nėra“, – kreivai šypsant, 2014 m. pavasarį pranešta visam pasauliui. Vakarams buvo nesuprantama: kaip Putinas gali taip įžūliai meluoti savo žmonėms? Tačiau žmonės jo žodžius priėmė ne kaip melą: juk mes, visi savi, suprantame, kad meluojama priešui, o tai ne nuodėmė, bet kariška dorybė. Ir kaip išdidžiai vėliau buvo pripažinta: „Taip, Kryme buvo Rusijos karių.“

Vakarams įžūliai meluojama į akis: „Mes nenumušėme boingo 777 virš Donecko!“ Visi žino, kad tai melas. Ir taip toliau, *business as usual*.

Akiplėšiškai meluodamas Vakarų politikams į akis, Putinas atvirai susidomėjęs, ne be pasitenkinimo stebi, kaip jie reaguoja: mėgaujasi jų sutrikimu ir bejėgiškumu. Įžūlumas yra stiprybės demonstravimas. Priešininkui daromas spaudimas, ir šis sutrinka. Priešininkas nepasirengęs tokiam melui. Užuoat atvirai melavę, Vakarų politikai kuo nepastebimiau klaidina, demokratinėje Europoje priimtas kitas melo algoritmas.

Chrisas Pattenas, paskutinis Honkongo gubernatorius ir buvęs Europos Sąjungos komisaras, savo memuaruose aprašo epizodą, kai per viršūnių susitikimą sėdėjo prie vieno stalo su Putinu. Buvo kalbama apie Čėčėniją ir žmogaus teisių pažeidimus joje. „Situacija buvo itin nemaloni. Mes supratome, kad Putinas mums meluoja. Putinas matė, kad mes tai suprantame, o mes matėme, kad Putinas supranta, jog mes suprantame, kad jis mums meluoja. Mes tylėjome. Tai buvo gėdinga.“

Tvirtinama, kad nedalyvaujama kare Rytų Ukrainoje, nors visi žino, kad ir tai yra melas. O Vakarų diplomatai priima tokią poziciją. Kremliaus valdovai siunčia karius į Rytų Ukrainą, leidžia jiems mirti vykdant šią gėdingą kriptointervenciją, o vėliau meluoja jų šeimoms, nuslėpdami tiek mirties priežastį, tiek mirties vietą. Šeimos apsimeta, kad tiki vyriausybe. Ir tyli. Kai Putinas savo šalyje kalba netiesą, visi žino, kad jis meluoja, ir jis pats žino, kad visi tai žino, bet jo rinkėjams priimtini jo pramanai. Rusiška tiesa yra *never ending* melas.

Visa tai jau buvo. Prieš daug metų tarybinis radijas pranešė tokį į apyvertą paleistą melą: „[Tarybų Sąjungos žinių agentūra] TASS pareiškia, kad Korėjos teritorijoje nėra nė vieno tarybinio kario!“ Tarybinių karių nebuvo ir Egipte, Alžyre, Jemene, Sirijoje, Angoloje, Mozambike, Etiopijoje, Kambodžoje, Bangladeše, Laose. Jei ten dislokuotiems kariams pasisekdavo likti gyviems ir jie sugrįždavo į tėvynę, jiems įsakydavo: tylėti! Tėvynė jų išsižadėdavo. Tik dešimtajame dešimtmetyje juos retrospektyviai pripažino ir kaip karo veiksmų dalyvius įtraukė į Veteranų įstatymo paragrafus. Šiame įstatyme yra išvardyti karai, kuriuose dalyvavo tarybiniai kariai ir karininkai, nors mūsų vyriausybės kategoriškai ir pikta tai neigė. Būsiami įstatymų leidėjai privalės į šį sąrašą įtraukti ir Ukrainą.

Rusija sugrįžo į tarybinius totalaus melo laikus. Kadaisė valdžia sudarė su savo pavaldiniais visuomeninę sutartį, pagal kurią mes nugyvenome daug dešimtmečių: mes žinome, kad meluojame, bet ir jūs meluojate, tačiau kad išgyventume, mes ir toliau meluojame. Šios „Contract Social“ galiojimo metais užaugo ne viena karta.

Kartą iš mokyklos bibliotekos parsinešiau italo Gianni Rodario knygą *Dželsominas melagių šalyje*. Joje pasakojama, kaip vienas berniukas patenka į šalį, kurią užgrobusi piratų gauja visus verčia meluoti. Katėms liepiama loti, o šunims miaukti. Duoną privalu vadinti „rašalu“. Apyvartoje tik padirbti pinigai, o gyventojams svarbiausias žinias praneša laikraštis *Pavyzdingas melagis*. Aišku, kad man patiko šios situacijos absurdiškumas. Suaugusieji suprato, kur neįtikimo šios knygos populiarumo paslaptis, nes jiems, skirtingai nei

vaikams, buvo aišku, apie kokią šalį čia iš tikro rašoma. Orwellas pradedantiesiems. Prisimenu, kaip tėvai stebėjosi, kad ta knyga nedraudžiama. Jie žinojo, kad gyvena būtent šioje užgrobtose melagių šalyje.

Melas viešpatavo visur. Melavo laikraščiai, televizija, mokytojai. Valstybė apgaudinėjo savo piliečius, piliečiai apgaudinėjo valstybę. Tokios buvo visiems suprantamos žaidimo taisyklės. Prie jų pratinomės nuo vaikų darželio. Šiame melo peizaže užaugo visa dabartinė Rusija.

Daug dešimtmečių buvo meluojama ir saviems, ir svetiems, ir niekam nerūpėjo, kad niekas niekuo netiki. Plakatai gyventojams skelbė, kad „Tarybų Sąjunga yra taikos tvirtovė“, o tuo pat metu į visą pasaulį buvo siunčiami tankai. Ta dingstimi, jog gautas „grupės draugų prašymas“ (juokingai maža penkių Čekoslovakijos komunistų partijos stalinistinio sparno funkcionierių grupelė), buvo įsiveržta į Čekoslovakiją. Mums melavo, kad Afganistanas pasiprašė mūsų pagalbos. Mums melavo apie lėktuvų katastrofas, nebent žūdavo ištisos ledo ritulio ar futbolo komandos, nes tokios katastrofos įvykdavo tik ten, Vakaruose. Visam pasauliui meluota, kai atėjo naujas partijos sekretorius Brežnevas: Chruščiovo atvaizdas buvo pašalintas iš visų oficialių kronikų apie sugrižusio iš kosmoso Gagarino sutikimą Raudonojoje aikštėje. Meluota apie praeitį, dabartį ir ateitį, bet kokia proga, tiek svarbia, tiek nesvarbia.

Televizija džiaugsmingai pranešdavo apie įvykdytą penkmečio planą, bet parduotuvių lentynos nepaliamajai tuštėjo, o eilės prie parduotuvių ilgėjo. Gyvenome „laimėjusio socializmo“ šalyje, kurioje pagal įstatymą viskas priklausė liau-

džiai, bet iš tikrųjų liaudis nieko neturėjo. Apskritai niekam niekas nepriklausė. Gyvenome toje nepaprastoje vergų šalyje, kurioje visi priklausė sistemai. Net mums vadovaujantieji.

Valdžia reikalavo iš gyventojų entuziastingų pranešimų apie laimėjimus visose liaudies ūkio šakose, ir ji gaudavo džiaugsmingus, melagingus raportus. Valdžia užsakydavo melą ir jį gaudavo, o elgėsi taip, tarsi tuo melu tikėtų. Retkarčiais kam nors nesutikus žaisti to žodžių žaidimo, kiti jį nušalindavo, sukritikuodavo, atleisdavo, suimdavo, nužudydavo. Bausmės dydis priklausė nuo epochos temperatūros. Stalinmečiu sušaudydavo. Vadinasi, geriau meluoti, ypač jei turi šeimą ir augini vaikus.

Mano mama dirbo mokykloje, bet aš tuo laiku, suprantama, dar nesuvokiau, kiek sunkumų jai ir visiems mokytojams kėlė mokymo procesas. Jiems teko neišsprendžiamas uždavinys: mokyti vaikus, sakyti tiesą ir rengti juos gyvenimui melo šalyje. Pagal rašytą įsakymą privalėta visada sakyti tiesą, bet nerašytas įstatymas skelbė: jei pasakysi tiesą, už pasekmes pats atsakysi.

Mūsų mokytojos (Rusijoje dauguma mokytojų – moterys, nes iš mokytojo atlyginimo beveik neįmanoma išmaitinti šeimos) mokė mus melo, kuriuo pačios netikėjo, nes mus mylėjo ir norėjo išgelbėti. Jos bijojo, kad ką nors pasakys ne taip, bet dar labiau nei dėl savęs bijojo dėl mūsų. Nes mūsų šalyje žodžiais buvo žaidžiamas mirtinas žaidimas. Privalėta sakyti teisingus žodžius, o nutylėti pavojingus. Niekas nebuvo oficialiai nubrėžęs tos skiriamosios linijos, bet kiekvienas jautė ją savyje. Disidentai sulaužydavo šią žaidimo taisyklę – nes

savižudiškai suvokė pagarbos asmeniui jausmą (garsusis Solženicyno šūkis „negyventi melu“). Iš nepatyrimo šią taisyklę sulaužydavo ir bebaimis jaunimas. Mokytojai mėgindavo išgelbėti tuos tiesą mylinčius jaunuolius, įsvirkšdami stimuluojančią dozę baimės. Jei tą akimirką ir paskaudėdavo, jie įgydavo imunitetą visam likusiam gyvenimui. Gal mus prastai išmokė chemijos ar anglų kalbos, bet buvome nepriekaištingai išmokyti, kaip išgyventi sunkiomis sąlygomis, – sakyti viena, galvoti kita, daryti trečia.

Asmenybės trūkis, suskilusi sąmonė – viena sakyti, kita galvoti ir daryti – buvo ištisos nacijos tikrovė. Pats nuo savęs atsiskyręs melas geba kurti naują tikrovę. Ta tikrovė esame mes. Mes, dabartiniai rusai, esame kilę iš tos netikros tikrovės. Ir palaikantieji vyriausybę, ir opozicija.

Tas melas net nevadintinas blogiu, nes jame sukaupta visa gyvybės jėga ir siekio išgyventi stiprybė. Valia išlikti gyvam pataisos darbų lageryje pavadinimu Rusija, už dygliuotos vielos tvoros, iš žmogaus reikalauja tam tikrų savybių, tad pasikeičia jo psichikos struktūra. Tai sukelia tam tikrų pasekmių, ypač jei šios padedančios išgyventi savybės perduodamos ainiams. Ne vienai žmonių kartai melas buvo gyvybės eliksyras. Į emigraciją pasitraukęs filosofas Nikolajus Berdiajevas 1939 m. straipsnyje „Melo paradoksas“ rašė apie Hitlerio ir Stalino diktatūras: „Žmonės gyvena baimėje, o melas yra jų saviginos ginklas.“ Visi bijojome ir mums reikėjo priemonės gintis! Valdžia bijojo savo liaudies, todėl melavo. Gyventojai dalyvavo tame mele, nes savo ruožtu bijojo valdžios. Melas tapo egzistencijos saugikliu tokios visuomenės, kurios pagrindas yra smurtas ir baimė.

Reikėjo meluoti, bet melu netikėti. Kas patikėdavo, greitai pražūdavo. Prisimenu, kaip sužinojome apie Černobylių. Tuo metu dirbau mokykloje. Per pertrauką fizikos mokytojas (be manęs, vienintelis vyras pedagogų kolektyve) susijau-dinęs įpuolė į mokytojų kambarį. Jo pažįstamas puse lūpų pasakė, kad įvyko katastrofa. Mes iškart juo patikėjome. Ne vyriausybė, o jis liepė kuo skubiausiai paleisti vaikus namo, kad jie lauke nebūtų apšvitinti. Oficialūs kanalai ilgai tylėjo, galiausiai pranešė apie įvykį ir nuramino, kad pavojus negresia. Žmonės jau žinojo, ką tai reiškia: jei jie sako, kad pavojus negresia, vadinasi, reikalai prasti.

Vakarų politikai neturi panašios melavimo patirties. Vakarų rinkėjai taip pat kai kuriuos savo politikus – visai pagrįstai – laiko melagiais ir apgavikais. Jų melai gali sukelti sunkių padarinių, antai melagystė apie Saddamo Husseino masinio naikinimo ginklus Irake. Ir vis dėlto tie politikai – per kitus rinkimus jie netenka valdžios – jei lygintume su rusų patvaldžiais, atrodo kaip maži sukčiai. Ar galite įsivaizduoti, kad Amerikos prezidentas arba Vokietijos kanclerė siųstų karinius dalinius į karą, o vėliau tų savo karių išsižadėtų? Rinkėjai to niekada nesuprastų ir neatleistų.

Vakaruose politiko likimą nulemia už jį atiduoti balsai, todėl jam, kad laimėtų rinkėjų pasitikėjimą, naudinga sakyti, ką iš tikro galvoja. Jei paaiškės, kad jis melavo, demokratinėje visuomenėje gali tekti atsisveikinti su politiko karjera.

Atsakingas požiūris į žodį kildintinas iš Reformacijos laikotarpiu įvykusio esminio europinio mąstymo pokyčio. Tai, kas pasakyta, privalu vertinti rimtai ir galioja privalomai. Civilizuotos visuomenės pagrindas yra pasitikėjimas.

Naujausioje, šiandien itin aktualioje esè rinktinėje „Taika ar karas“ daug metų išeivijoje gyvenantis ir aštriai prieš Vladimiro Putino režimą pasisakantis rusų rašytojas Michailas Šiškinas tvirtina: Rusija nėra „mįslė paslapyje ir paslaptis slėpinyje“ – mes tiesiog nepakankamai apie ją žinome. Savo knygoje jis bando atsakyti į svarbius su Rusija susijusius klausimus.

Kodėl keliautojai iš Vakarų net ir 21 a. apie Rusiją rašo kaip apie kitą planetą?

Kas šioje šalyje yra ne taip ir kodėl?

Iš kur atsirado mitas apie „rusų sielą“?

Kodėl revoliucijos ir bandymai sukurti demokratijos keliu atveda prie naujų diktatūrų?

Kas iš tikro slypi už autokratinio Putino režimo ir jo pradėto karo Ukrainoje?

„Taika ar karas“ tyrinėja Rusijos problemų ištakas – nuo Kijevo Rusios ir Maskvos didžiosios kunigaikštystės per skirtingus imperijos gyvavimo etapus, revoliuciją, Šaltąjį karą iki trisdešimt metų gyvujančios Rusijos Federacijos. Rašytojas kalba apie sudėtingus valstybės ir piliečių santykius, aiškina rusišką požiūrį į žmogaus teises ir demokratiją, kelia mintį, kad yra dvi rusų grupės: nusivylę, abejingi, „vergo mentalitetą“ turintys žmonės ir tie, kuriems artimos europietiškos vertybės, kurie bando sukilti ir priešintis.

Asmeniškai ir plačią istorinę perspektyvą atveriantys Michailo Šiškinio tekstai – atvira ir kritiška refleksija apie šalį, įsipainiojusią sudėtingoje, krauju permirkusioje praeityje, o kartu jautrus laiškas žemei, kurioje gimė. Ar Rusija ir toliau suks piktavališką smurto ir autokratijos ratą, ar jos žmonės ras būdų pakeisti istoriją – ir kaip mes galime padėti tai padaryti?

Michailas Šiškinas (g. 1961) – vienas žymiausių šiuolaikinių Rusijos romanistų, literatūrinių premijų laureatas. Nuo 1995 m. gyvena ir intensyviai rašo Šveicarijoje. Jo knygos išverstos į 30 pasaulio kalbų. Leidykla „Vaga“ yra išleidusi jo romanus „Laiškų knyga“ (2011) ir „Veneros plaukas“ (2013).

